

UNDP Global Event:
“Capacity Development Strategies:
Let the Evidence Speak”

27-29 November 2006 Madrid, Spain

*Capacity Development Strategies in Knowledge
and Learning in a Country with
Transition Economy: The Azerbaijani Case*

Dr. Hamlet Isaxanlı
Founder & President, Khazar University
Baku, Azerbaijan

2006-cı il noyabrın 27-dən 29-na kimi İspaniyanın paytaxtı Madrid şəhərində BMT-nin İnkişaf Programı çərçivəsində “İnkişaf strategiyalarının vəziyyəti: gəlin dəlillərlə danışaq” adlı konfrans keçirilmişdir. Xəzər Universitəsinin qurucusu və rektoru, professor Hamlet İsaخانlı da konfransa dəvət olunmuşdu. Professor Hamlet İsaخانlı konfransda “Keçid iqtisadiyyatında olan ölkələrdə bilik və təhsilin gücünü artırmaq strategiyaları. Azərbaycan” mövzusunda məruzə etmişdir. Məruzənin Azərbaycan təhsilinin bugünkü mənzərəsi haqqında təsəvvür yaratması və əhəmiyyətini nəzərə alaraq bu sayımızda dərc edirik.

KEÇİD İQTİSADİYYATINDA OLAN ÖLKƏLƏRDƏ BİLİK VƏ TƏHSİLİN GÜCÜNÜ ARTIRMAQ STRATEGİYALARI. AZƏRBAYCAN

Ayrı-ayrı fərdlərin, qurumların və bütövlükdə cəmiyyətin davamlı, durmadan inkişafı ömür boyu gedən təhsil və təlimə əsaslanır. Müxtəlif qurumların öz fəaliyyət sahəsində ciddi uğurlar qazanması onların təşkilati və qurum mədəniyyətinin yüksək olması ilə birbaşa bağlıdır, sonuncu isə, əsasən, təhsil və təlimin nəticəsidir. Aşağı səviyyəli təhsil həmçinin gəlir imkanlarının aşağı olmasına gətirib çıxarır və kasıbçılığın aradan qaldırılmasına mane olan böyük əngəldir. Bu vəziyyətdə olan valideyn isə, öz növbəsində, uşaqlarının keyfiyyətli təhsil almasında çox ciddi çətinliklərlə üzləşə bilər, başqa sözlə desək, kasıbçılıqla keyfiyyətsiz və ya ortada qırılan təhsil - biri səbəb, digəri nəticə olaraq - biri digərini şərtləndirə bilər.

İbtidai təhsil və növbə ilə əsas (natamam orta) və orta təhsilin ön plana çıxması birinci növbədə savadsızlığın aradan qaldırılması və ya azaldılması və ümumi biliklərin əldə edilməsi məqsədini güdür. Ümumi biliklər isə həyatda, eləcə də peşə fəaliyyətində zəruri olan bacarıq-vərdişlərin qazanılması üçün təməldir. Bu səbəbdən də dünyada ali təhsildən və peşə-ixtisas təhsilindən əvvəl gələn ibtidai, əsas və orta təhsilə çox fikir verilir, dövlətlər və beynəlxalq institutlar bu məsələ ilə əlaqədar ciddi işlər görür, böyük pullar xərclənir. Burada çətinlik ibtidai, əsas və orta məktəb sektorunun təhsilin (ümumiyyətlə, insan fəaliyyətinin!) həcmcə ən böyük sektoru olması ilə bağlıdır.

Təhsil və təlimin davamlı inkişaf yolunda daha təsirli vasitəyə çevrilməsi üçün dövlət düşüncəsi və

hökumətin bu məsələyə münasibəti çox mühümdür. Bu sahədə islahat proqramlarının hazırlanmasında və maddi kömək göstərilməsində daxili və xarici qurumların iştirakı və köməyi vacibdir. Ölkənin, xalqın mədəniyyətini nəzərə almaqla, həm hökumətin, həm də digər maraqlı tərəflərin fikrinə hörmətlə yanaşmaqla və beynəlxalq təcrübəni də nəzərə almaqla maraqlı tərəflər arasında vasitəçi, razılaşdırıcı rol oynamaq baxımından da beynəlxalq qurumların işə qarışması önəmli ola bilər. Burada maraqlı tərəflər dedikdə, özəl və dövlət təhsil ocaqları, əlaqədar hökumət müəssisələri və qeyri-dövlət təşkilatları, sənaye və iş dünyası və başqaları nəzərdə tutulur.

Təhsildə (və digər fəaliyyət növlərində) müasirlik bu günü və gələcəyi eyni zamanda düşünmək deməkdir, bu işə yeni fikrə açıq olmağı tələb edir. Qərar bağlı qapılar arasında formalaşa bilər, lakin bu qərarın bir qədər müzakirə edilməsi və ən doğru yolun bu vasitə ilə müəyyən edilməsi hamıya - dövlətə də, təhsil ocaqlarına da, digər qurumlara və ayrı-ayrı fərdlərə də yalnız fayda gətirə bilər. Həqiqətin dövlət adamları və mütəxəssislər arasında fikir mübadiləsi əsasında əldə edilməsi daha ağılabatandır. Tək bir tərəfin məsələnin bütün incəliklərini hiss etməsi asan deyil. Qaydaların və ideyaların çevikliyi və dəyişdirilə bilməsi imkanı inkişafın zəruri ünsürüdür. Eyni zamanda, ani, düşünülməmiş, impulsiv bəzi dəyişmələr və yeniləşmələr nəinki islahata xidmət etmir, hətta doğru yolla gedəni buxovlamağa qadirdir.

Dünya rəngbərəngdir, ölkələr və regionlar arasında iqtisadi və siyasi inkişaf baxımından fərqlər var, bu fərqlər xeyli böyük də ola bilər. Əhalinin ümumi savadlılıq dərəcəsinə, təhsilin, elmin və mədəniyyətin inkişaf səviyyəsinə görə də müxtəliflik gözə tez çarpandır. Savadsızlığın yüksək olduğu yerlərdə əsas diqqət ibtidai və əsas təhsilə yönəlsə, iqtisadi, siyasi və mədəni səviyyəsi yüksək olan ölkə və regionlarda təhsilin bütün pillələri gərgin müzakirə mövzusunə çevrilir. Sonuncu halda diqqət mərkəzi, fokus hərdənbir dəyişir, bu və ya digər məsələlər daha geniş və daha dərin təhlilə məruz qalır, maddi qaynaqların

yenidən bölüşdürülməsi problemi müzakirə olunur. Keçid iqtisadiyyatında olduğu deyilən keçmiş sosialist bloku ölkələrində, Şərqi Avropa və keçmiş Sovetlərdə cəmiyyət geniş və inkişaf etmiş təhsil, elm, mədəniyyət ocaqları şəbəkəsinə malik olub. Bunun müsbət təsiri indi də böyük miqdarda özünü göstərir. Əhali savadlıdır, təhsilə can atır. Lakin hazırda cəmiyyəti daha çox sosializmin dağılması və kapitalizmin bərpası yolunda yaranan təməl problemlər narahat edir, gərgin böhran vəziyyəti əsasən geridə qalsa da, inkişaf yolları aranır, beynəlxalq əməkdaşlıq və inteqrasiya proqramları da buna xidmət edir. Əlbəttə ki, siyasi iradə, effektiv çalışan hökumət, korrupsiya və monopoliya ilə mübarizə, eləcə də demokratiyanın inkişafı problemlərin planlı həllinə, maddi və mənəvi durumun yaxşılaşmasına yol açır.

Keçid iqtisadiyyatında olan ölkələrin əksəriyyətində orta təhsil (bəzi istisnalarla əsasən 6 yaşından 17 yaşa kimi uşaqların on bir il ərzində aldığı məktəb təhsili) icbari və ödənişsiz olub, hazırda isə, demək olar ki, bütün ölkələrdə ən azı ibtidai və əsas təhsili əhatə edən doqquz illik təhsil icbari və ödənişsizdir. Qismən də bu səbəbdən əksər yerlərdə təhsilin ibtidai, əsas və mövcud orta təhsil hissəsi bir-birindən ayrılmayıb; yəni, onlar bir binada yerləşir və vahid inzibati idarəetməyə malikdir. Burada mövcud olan əsas problemlərə nəzər salaq.

1. İnfrastrukturun inkişafı (bina tikmək, mövcud binanı təmir etmək, laboratoriyaları müasirləşdirmək).

2. İ n f o r m a s i y a - k o m m u n i k a s i y a texnologiyalarının tətbiqi (Azərbaycanda cəmi 4,4% məktəblər internetdən istifadə edir).

3. Tədris planları və dərs kitablarının yeniləşdirilməsi.

4. Müəllimlərin yenidən hazırlanması.

5. Məktəbdə maaşların qaldırılması (Azərbaycanda təhsil sektorunun bu hissəsində orta maaş \$90 ətrafındadır).

Birinci məsələ Azərbaycanda müəyyən həllini tapmaqdadır, lakin onun tam həllinə çox qalıb. Məktəblərdə şagirdlərin həddindən çox olması, onların iki, bəzən də üç növbədə oxuması bu problemlə bağlıdır. Üstəlik Azərbaycan-Ermənistan-Dağlıq Qarabağ konfliktinin nəticəsində

külli miqdarda qaçqın ailələrin meydana gəlməsi də məsələni çətinləşdirir və infrastrukturun ciddi inkişafını tələb edir. Burada, yeri gəlmişkən, Sovet dövründən fərqlənən bir cəhəti qeyd edək ki, 9-cu sinfi bitirən uşaqların xeyli hissəsi məktəbi tərk edib çörək pulu qazanmaq üçün ailəsinə kömək edir, peşə-sənət məktəbinə daxil olur və ya şəxsi səbəblər üzündən orta təhsildən əl çəkir.

* * *

Qısaca **məktəböncəsi təlim sistemində**, körpələr evi və uşaq bağçaları probleminə də toxunaq. 2005-ci ildə Azərbaycanda 3-6 yaşlı uşaqların yalnız 20%-i uşaq bağçasına gedib. Bağça binalarının əksəriyyətində həm də qaçqın ailələri məskən salıb. Hazırda bağça binalarının xeyli hissəsi təlim-təhsil məqsədini dəyişməmək şərti ilə özəlləşdirilməyə təqdim olunub. Bu, düzgün həyata keçirilsə, özəl bölmənin inkişafı nəticəsində bağça şəbəkələri xeyli genişlənə və keyfiyyətə irəli gedə bilər. Lakin təlim-tərbiyə müəssisəsi kimi qalmaq prinsipinin pozulması ehtimalı az deyil, çiçəklənməkdə olan inşaat sektoru bağça funksiyası daşıyacaq cüzi bir hissəni saxlamaqla bağça ərazisində yaşayış binaları və ya biznes mərkəzləri tikmək həvəsindədir. Bağçalara qoyulan ilkin çox böyük özəlləşdirmə qiymətləri sanki bu təhlükədən xəbər verir.

Peşə-sənət məktəbləri böyük böhran keçirir. Onlar sayca azalır, qalanlar isə dəyişən tələbatı təhlil edib ona uyğunlaşa bilmir. Plan iqtisadiyyatından bazar iqtisadiyyatına keçid bu sektorun məzmun və formaca kəskin surətdə dəyişməsinə tələb etsə də, bu günə kimi dəyişmə baş verməyib. Bu sektor, zənnimcə, yalnız qeyri-dövlət və ya özəl bölmənin bir hissəsi kimi fəaliyyətdə özünü doğruldub yenidən doğula bilər. Burada müəllim-tələbə nisbəti də çox böyükdür (1:6 ətrafındadır), mövcud tədris planları isə qəti surətdə işə yaramır. Bu sektorun inkişafı işsizliklə və yoxsulluqla mübarizədə öz sözünü deyə bilər. ADRA-nın Azərbaycanın iki bölgəsində (Gəncə və Ağcabədidə) qurduğu və uğurla fəaliyyət göstərən iki peşə-texniki məktəb parlaq müsbət misal olaraq göstərilə bilər. Bazarın tələbatını öyrənmək və ona uyğunlaşmaq, uyğun maddi baza qurmaq, müəllim-ustaları seçmək və nəhayət, effektiv idarəetmə öz gözəl nəticəsini verə bilər!

* * *

Ali təhsilə qəbul cəmiyyətin üzvləşdiyi ən ciddi problemlərdən birinə çevrilib. Orta təhsillə ali təhsil arasında bir uçurum var. Orta təhsilin keyfiyyətə xeyli aşağı düşməsi, məktəblərin maddi və xüsusilə də, mənəvi cəhətdən aşınmaya uğraması şagirdləri və valideynləri repetitor xidmətindən istifadəyə məcbur edir. Geniş vüsət alan repetitorluq artıq kölgədə qalan bir sənaye-biznes növünə çevrilib. İlkin tədqiqatlar ən azı müəllimlərin 45%-i və şagirdlərin 55%-nin bu sənayedə çalışdığı barədə məlumat verir. Peşə-sənət məktəblərinin tənəzzülü, xüsusən də orta təhsillilər üçün iki ilə hesablanmış və yaxın keçmişdə texnikum adlanmış, hal-hazırda **önbakalavr** və ya **kiçik mütəxəssis** dərəcəsi verən kolleclərin çox hissəsinin cazibədar olmaması da orta təhsildən sonrakı təhsilin problemlərini artıran amillərdəndir. Texnikum-kolleclərin ali məktəblərlə Birləşmiş Ştatlardakı **Community College** sistemində bənzər şəbəkə qura bilməmələri, yəni ali məktəb tərəfindən bəyənilən ikiillik kolleclərdən tələbələrin həmin ali məktəbə keçid imkanının olmaması həm tələbələrin, həm önbakalavr dərəcəsi verən təhsil ocaqlarının inkişaf imkanlarını azaldır. Əlbəttə, burada düzgün dövlət siyasətinin müəyyən edilməsi həlledici məsələyə çevrilir.

Təəssüf ki, ali təhsilə mərkəzləşdirilmiş qəbul siyasətində sağlam düşüncə ilə **anlaşılması çətin olan bəzi məqamlar** var. Uyğun yaş qrupunda (18-24) ali təhsildə olanların xüsusi çəkisinə görə Azərbaycan Respublikası nəinki inkişaf etmiş ölkələrdən xeyli geridir, hətta öz keçmiş Sovet qonşularının da böyük əksəriyyətindən geri qalıb və bu gerilik ilbəl artır. Tələbə Qəbulu Üzrə Dövlət Komissiyasının hesabatına görə 2002-ci ildən başlayaraq qəbul üçün ərizə verənlərin sayı artır, ali məktəblərə qəbul planı isə azalır!? Burada **qəbul planı** deyərək növbəti ildə ali məktəblərin hər birinə hər ixtisas üzrə ən çoxu nə qədər tələbə veriləcəyi barədə dövlətin yüksək məqamlarında alınan qərar nəzərdə tutulur. Azərbaycanda yalnız dövlət universitetlərində deyil, özəl universitetlərdə də hər il hər ixtisas üzrə nə qədər tələbə qəbul ediləcəyi bu yolla həll edilir. Bəzən özəl ali məktəbin uzun illər sərmayə qoyduğu və yüksək

keyfiyyətə nail olduğu bir və ya bir neçə ixtisas üzrə tələbə qəbulu heç bir təbii izah olmadan qadağan edilə bilər (?). Beləliklə, 2002-ci və 2006-cı illər arasındakı beş il ərzində Azərbaycandakı orta məktəblərdən bir ildə məzun olanların sayı, bütün ali məktəblər üzrə hökumət tərəfindən müəyyən edilmiş qəbul planı və həmin il məzunlarından ali məktəbə qəbul olanların sayı arasındakı nisbət aşağıdakı kimidir (qəbul planının bir qismi əvvəlki illərin məzunları hesabına doldurulur):

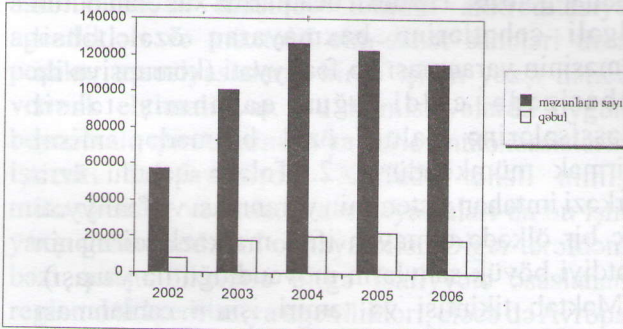
2002-ci ildə məzun - 57.258, qəbul planı - 27.577, qəbul - 8.145 (14,2%);

2003-cü ildə məzun - 100.968, qəbul planı - 27.462, qəbul - 19.527 (19,3%);

2004-cü ildə məzun - 126.427, qəbul planı - 28.475, qəbul - 20.278 (16%);

2005-ci ildə məzun - 123.108, qəbul planı - 28.785, qəbul - 22.282 (18,1%);

2006-cı ildə məzun - 115.414, qəbul planı - 25.629, qəbul - 18.384 (15,9%)

Özəl ali məktəblərə münasibətdə də vəziyyət ürəkəçən deyil. Özəl ali məktəblərə ərizə verənlərin sayı, özəl bölməyə hökumət qəbul planı və hökumət göndərişinə əsasən qəbul olan tələbələrin sayı arasındakı nisbətə nəzər salsaq 2006-cı ildəki "başkəsmə" (bu əməliyyat təhsil nazirliyi kollegiyasında aparılmışdı) uyğun rəqəmlərdən aydın görünür:

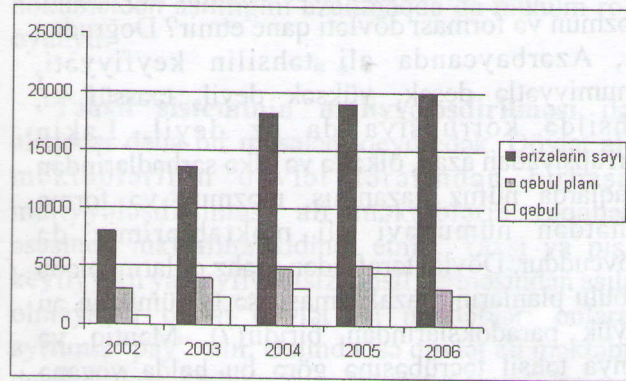
2002-ci ildə ərizələrin sayı - 7.984, qəbul planı - 3.119, qəbul - 793 - (9,9%);

2003-cü ildə ərizələrin sayı - 13.642, qəbul planı - 4.025, qəbul - 2.448 (18,1%)

2004-cü ildə ərizələrin sayı - 18.742, qəbul planı - 4.820, qəbul 3.187 (18,7%);

2005-ci ildə ərizələrin sayı - 18.967, qəbul planı - 5.200, qəbul 4.906 (25,9%);

2006-cı ildə ərizələrin sayı - 19.194, qəbul planı - 3.150, qəbul 2.713 (14,1%).

Qeyd edək ki, hətta bu plan da qəbul prinsiplərində olan nöqsanlara görə tam yerinə yetirilmir, yəni ali məktəblər, xüsusilə özəl bölmə dövlətdən dövlətin özünün nəzərdə tutduğundan da az tələbə alır. Qəbul imtahanlarında daha yüksək nəticələr əldə etmiş minlərlə (?) ərizəçi kənar qalır, onlar özəl ali məktəblərə qəbul üçün müraciət edir, hökumət isə onlara "olmaz" deyir (?). Əvəzində isə daha aşağı nəticə göstərmiş minlərlə ərizəçi ali məktəbə qəbul olunur; bu, ancaq qəbul məsələsinin ifrat mərkəzləşdirilməsinin nəticəsidir.

Dövlətin tələbə qəbulu məsələsində yürütdüyü açıq-aşkar **ziddiyyətli qərarların səbəbi nədir?**

1. Bəlkə ali məktəblərin azlığı? Xeyr, hazırda 33 dövlət və 14 özəl ali məktəb fəaliyyətdədir, yeni dövlət ali məktəbləri də açılmaqdadır.

2. Bəlkə dövlət təhsil xərclərinin artması problemi ilə qarşılaşdığı üçün tələbə qəbulunu azaldır? Doğrudan da, dövlət ali məktəblərinin maliyyələşdirilməsi əsasən dövlətin üzərinə düşür. Lakin dövlət ali məktəblərinin ödənişli qəbul planları artırılıb, yəni dövlət tərəfindən maliyyələşmə tələbə sayının artmasına mütənəsib olaraq artmır. Bir sıra dövlət universitetlərində ödənişli qəbul ümumi qəbulun təqribən yarısını təşkil edir. Digər tərəfdən isə, dövlət özəl ali məktəbləri maliyyələşdirmir, yəni özəl ali məktəblərin (və ya onların bir qisminin) daha çox

tələbə qəbul etməsi dövlətin xərclərini heç cür artırmır. Tam əksinə, bu, dövlətin öz xərclərini daha effektiv və optimal şəkildə planlamasına kömək edərdi.

3. Bəlkə ali məktəblərdə təhsilin keyfiyyəti, məzmun və forması dövləti qane etmir? Doğrudan da, Azərbaycanda ali təhsilin keyfiyyəti, ümumiyyətlə desək, yüksək deyil, təəssüf ki, təhsildə korrupsiya da az deyil. Lakin korrupsiyadan azad, ölkədə və ölkə sərhədlərindən uzaqlarda nüfuz qazanmış, məzmun və forma cəhətdən nümunəvi ali məktəblərimiz də mövcuddur. Dövlət tərəfindən məhz onların tələbə qəbulu planlarının azaldılması isə günümüzün ən böyük paradokslarından biridir(?). Məntiq və dünya təhsil təcrübəsinə görə bu halda yeganə doğru yol dövlətin keyfiyyətli (və korrupsiyadan azad) təhsil verən ali məktəblərə “daha çox tələbə qəbul edin” deyə müraciət etməsidir (Üstəlik, dövlət onlara müəyyən köməyini də təklif edə bilərdi).

4. Bəlkə qəbul imtahanlarında iştirak edənlərin imtahan nəticələri aşağıdır və təhsilin keyfiyyətini artırmaq üçün daha az sayda tələbə qəbulu zəruridir? Bu fikir, ilk nəzərdən əsaslı görünməyə də, doğru deyil. Birinci, yalnız ildə bir dəfə və bir neçə saat ərzində keçirilən imtahan biliyi, qabiliyyəti və motivasiyanı tam ölçmək üçün kafi deyil. İkinci, tələbəliyə namizəd olanların ali məktəblərə göndərilmə prinsiplərindəki səhvlərə görə daha aşağı ballar toplayan qəbul olub, daha yuxarı ballara malik olanların isə kənar qalması halları, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, minlərlədir (?!). Üçüncü, bir misal olaraq, son 2006-cı il qəbul nəticələrinə görə “yaxşı və əla” qiymətlər alanların sayına nəzər salaq: 29.859 (bu qiymətləndirmə və rəqəm Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasına məxsusdur). Başqa sözlə desək, ali məktəblərimizə 29.859 “qorxusuz” tələbə qəbul etmək olardı, qəbul planı isə, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, 22.479 olmuşdur və o da tam dolmamışdır.

Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının öz işini peşəkarcasına və vicdanla yerinə yetirdiyini də xüsusi qeyd etməyi özümə borc bilirəm. Göstərdiyimiz (və göstərmədiyimiz) nöqsanlar təhsil siyasətindəki natamamlıqdan və systemsizlikdən doğur. Tələbə qəbulunun təmiz və ciddi aparılması işin mühüm, amma yalnız bir

tərəfi, yəni texniki tərəfidir. Bəla qəbul və ümumiyyətlə təhsil siyasətindədir və bu, get-gedə özünü daha qabarıq şəkildə biruzə verir. Əslində dövlət işi qəsdən dolaşdırmır, dövlətin belə marağı ola bilməz. Ölkədə vəziyyətin müəyyən səviyyədə sabitləşməsinə, hadisələrin rəvan axınını təmin etmək vəzifəsi məhz dövlətin üzərinə düşür. Bu baxımdan **dövlətin bir sıra məsələlərdə bir qədər mühafizəkarlıq etməsi də təbiidir**. Bizi bu vəziyyətə gətirib çıxaran isə, sadəcə, bu günü nəzərə almaqla sabaha yönələn **təhsil siyasətinin, ciddi təhsil konsepsiyasının olmamasıdır**. Yol aydın görünmədiyi üçün tez-tez sağa-sola sapırıq, bəzən də tərsinə, yəni geriye gedirik. Bu günkü təhsil islahatı adlandırdığımız söz və hərəkət, müəyyən istisnalar xaricində, dərinlərə toxunmur, nə dünya təcrübəsindən, nə də öz, o cümlədən acı təcrübəmizdən faydalanmır.

Təhsil sahəsində atılmış mühüm addımlara və **qazanılmış uğurlara** da (xronoloji ardıcılıqla) misallar gətirək: 1. Təhsil ocaqlarına xas olan bütün kölgəli cəhətlərinə baxmayaraq özəl təhsil bölməsinin yaranması və fəaliyyəti (korrupsiya ilə mübarizədə ciddi uğur qazanmış təhsil müəssisələrinə yalnız özəl bölmədən misal gətirmək mümkündür!). 2. Tələbə qəbulu üzrə mərkəzi imtahan sisteminin yaranması və fəaliyyəti (heç bir ölkədə olmayan ifrat mərkəzləşdirmənin törətdiyi böyük səhvlərin mövcudluğu ilə yanaşı). 3. Məktəb tikintisi və təmiri işinin canlanması (əsasən Heydər Əliyev Fondunun himayəsi ilə). 4. Dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən latın qrafikası ilə kitab nəşri.

Nəhayət, bir qədər də ali təhsilin inkişafı ilə bağlı bəzi vacib məsələlərə və onların həlli yollarına toxunaq.

Təhsildə keyfiyyətin artırılması bütün mədəni ölkələrdə hər zaman mərkəzi məsələlərdən biri olmuşdur. Keçid iqtisadiyyatında olan və yeni dövlət müstəqilliyi qazanmış ölkələrdə isə təhsil konsepsiyası bütövlükdə yenidən işlənir, təhsildə islahat və yenidənqurma geniş müzakirə olunur. Bu zaman fikirlər haçalaşır və hökumət, adətən, vəziyyəti strateji baxımdan deyil, taktiki addımlarla nəzarətdə saxlayır. Dünyada keyfiyyətin qiymətləndirilməsi agenti olaraq adətən

akkreditasiya komissiyaları fəaliyyət göstərir. Keçid dövründə olan ölkələrdə bu komissiyalar tez-tez tabeçiliyini dəyişdirir (yəni, əslində yeni-yeni komissiyalar təşkil olunur), onların məqsəd və vəzifələri tam aydın olmamaqla yanaşı, qəbul etdiyi qərarlar da uzun ömürlü olmur. Bu akreditasiya komissiyaları öz yoxlamaları nəticəsində bəyənib-bəyənmemək, bəyənmədikdə zəif cəhətlərin aradan qaldırılması yollarını göstərmək və bu yolu keçmək üçün müəyyən vaxt ayırmaq kimi təbii qərarlar qəbul etmək iqtidarında olmur. Akkreditasiyaların nəticəsi olaraq maliyyələşdirmə və digər sahələrdə üstünlüklərin verilib-verilməməsi deyil, təhsil ocağının və ya fakültələrin bağlanıb-bağlanmaması məsələsi qoyulur. Qərarlar da hər zaman doğru, obyektiv olmur, keçid dövrünə xas olan "kənardan tapşırıqlar", yersiz siyasiləşdirmək cəhdləri və akreditasiya ətrafı korrupsiya ehtimalı da məsələni qatılaşdırır. Zənnimcə, yalnız hökumətdən və hər hansı digər böyük qurumdan asılı olmayan müstəqil ictimai akreditasiya agentlikləri və müxtəlif elm-sənət sahələri üzrə peşəkar assosiyasiyaların birgə işinin yaxşı nəticə vermək ehtimalı var. Bu komissiyalarda uyğun beynəlxalq qurumların və ya xarici mütəxəssislərin iştirakı da faydalıdır. Xaricdə təhsil almış mütəxəssislər və onların assosiyaları da bu işin yaxşı getməsində rol oynaya bilər. Digər tərəfdən, bəzi qonşu ölkələrlə birgə fəaliyyətə əsaslanan regional akreditasiya agentlikləri, eləcə də Avropa akreditasiya qurumlarının xidmətindən istifadə edilməsi mümkündür. Bologna Prosesi adlanan və Avropa Ali Təhsil Məkanının yaradılması ilə bağlı olan hərəkətdə Ümumavropa (Pan-European) akreditasiya agentliklərinin yaradılması və Avropa təhsil məkanında fəaliyyət göstərən hər hansı ali məktəbin akreditasiya üçün bu agentliklərin birinə müraciət edə bilmək hüququ nəzərdə tutulur.

Təhsil ocaqlarının ölkə daxilində, ölkə ətrafı bölgələrdə və beynəlxalq aləmdə **geniş əməkdaşlıq şəbəkələrinin qurulması** qloballaşma və güc qazanma cəhətdən zəruriyyətə çevrilmişdir. Təhsil siyasəti üzrə məsləhətləşmələr, birgə dərəcələr verilməsinə və ya digər təhsil ocağından dərəcə alınmasına (twinning) gətirən proqramlar və onların akreditasiyası təhsildə

keyfiyyətin artırılması probleminin həllinə də müəyyən dərəcədə kömək edə bilər. Bu şəbəkəqurma fəaliyyəti, həmçinin, təhsil ocağının müstəqilliyini möhkəmlətməkdə, onun hökumətdən asılılığını azaltmaqda da mühüm rol oynayır.

Təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar daha bir məsələni qeyd edək. Dövlət ali məktəblərinin dövlət tərəfindən birbaşa maliyyələşdirilməsi ali məktəblərin rəqabət əsasında inkişafına xidmət etmir. Yaxşı ya pis, keyfiyyətli ya keyfiyyətsiz təhsil verməsindən asılı olmayaraq bütün dövlət ali məktəbləri onlara ayrılmış "pay"ı alır. Əslində isə dövlət ali məktəbi deyil, Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının keçirdiyi qəbul imtahanlarında uğur qazanan abituriyentləri birbaşa maliyyələşdirsəydi və onlar bu maliyyə vəsaitini seçdikləri, ürəkdən istədikləri ali məktəbə təqdim edərək orada oxusaydılar, bütün maraqlı tərəflər qazanardı. Dövlət maliyyələşdirməni artırmadan onun daha ədalətli paylanması həll edər, ali məktəblər dövlət təhsil təqaüdünü qazanan tələbələrə cəlb etmək üçün keyfiyyəti artırmaq yolu ilə daha cazibədar olmağa çalışardı. Bu paylanma vasitəsi ilə özəl ali məktəblər də dolayı yolla dövlətdən layiq olduqları köməyi almış olardı. Abituriyentlər isə pulsuzluqdan məcbur olduqları pulsuz və keyfiyyətsiz ali məktəb əvəzinə ürəkdən seçim edə bilərdi.

Bu və digər çoxsaylı və çox vacib məsələlərin həlli yolları ölkənin **Təhsil Qanununda** öz əksini tapmalıdır. Təəssüf ki, 1992-ci ildə qəbul olunan təhsil qanununun bir sıra maddələri dondurulduğuna və bir qismi də köhnəliyinə görə ölkədə təhsil siyasəti təhsil qanununa deyil, lobbiciliyə və insanlararası münasibətlərə əsaslanmaqdadır. Bu, mümkündür ki, faciə deyil, amma təhsil qanununun dəyişən dünyamızı, elm və tədrisin təşkilində müasir meyilləri geniş və dərinləndirən nəzərdə tutaraq yazılması və qəbul edilməsi təhsil siyasətimizin formalaşması baxımından vacibdir.

Burada ali təhsildə elmi araşdırmaların gücləndirilməsi və Elmlər akademiyası sisteminin keçirdiyi ağır böhranı da yada salmaq istərdim. **Ali**

məktəblərlə Elmlər Akademiyasının bir-birindən aralı fəaliyyəti zamanın ruhuna uyğun deyil. Ümumiyyətlə, Sovet dövrünə xas olan elmdə geniş miqyas götürmək, ayrı-ayrı saysız-hesabsız elmi-tədqiqat institutlarını maliyyələşirmək hazırkı vəziyyətə və inkişaf meyllərinə qəti surətdə uyğun gəlmir. Üstəlik, elmi-tədqiqatların səviyyəsi çox aşağı düşmüş durumdadır (bunun bir sıra obyektiv göstəriciləri var, məsələn, ISI, SCI, SSCI, A&HCI beynəlxalq sitat-istinad indeksləri kimi). Elmlər Akademiyasında elmi işçilərin çox az qismi fəal tədqiqat aparır, çox böyük qismi isə digərlərinin hesabına, daha doğrusu, hökumətin rəhmi hesabına yaşamaqdadır. Elm, təhsil və digər sahələrdə dövlətin düzgün maliyyələşdirmə siyasəti tək miqdarca artımdan ibarət deyil, həmin maliyyənin nə dərəcədə səmərəli istifadəsi də çox vacib məsələdir. Beynəlxalq təcrübəni və bilik iqtisadiyyatı adlandırılan iqtisadi inkişaf strategiyasını nəzərdə tutan ciddi islahatların aparılması zəruridir, onları gecikdirmək ölkənin inkişafını gecikdirir. Elmlər Akademiyası nəzdindəki institutların ali məktəblərə yaxınlaşdırılması və birləşdirilməsi (bunun nə şəkildə aparılması müzakirə oluna bilər), Təhsil Nazirliyinin dünyanın bir çox yerlərində olduğu kimi Elm və Təhsil Nazirliyinə çevrilməsi bu yolda atılan ilk addımlar ola bilər.

Azərbaycan zəngin neft və qaz ölkəsidir. Yeraltı sərvətlər həyatın yer üstündə də zəngin olmasına zəmin yaradır. Üstəlik, əhalinin sosializmdən miras qalmış yüksək savadlılıq dərəcəsi, ölkəyə xas olan əlverişli iqlim və kənd təsərrüfatı zonaları, eləcə də Şərqi Qərbi, Qərbi Şərqi, Şimalın Cənubu və Cənubun Şimalı kimi rollara malik olması bu ölkənin yüksək tempə inkişafına əsas verir. Təsadüfi deyil ki, Ümumi Daxili Məhsulun artım sürətinə görə (2006-cı ildə təqribən 30%) Azərbaycan dünya rekordçusudur. Hazırda Azərbaycan hökuməti neft ehtiyatlarının, yəni qara qızılın insan potensialını, insan inkişafını gücləndirmək işində rolunu vurğulayaraq **“Qara qızılın insan qızılına çevrilməsi”** kimi iddialı proqram irəli sürmüşdür. Burada təhsilin inkişafı da xüsusi yer tutur, o cümlədən vətəndaşların xaricdə aparıcı universitetlərdə və Azərbaycanda ciddi

təhsil-təlim alması üçün təqaüd proqramı hazırlanır. Zənnimcə, Azərbaycanda oxumaq istəyənlər üçün, xüsusilə ödənişli ali təhsil ocaqlarında keyfiyyətli təhsil almaq fikrinə düşənlərə əlverişli borc və kredit vermə sisteminin hazırlanıb həyata keçirilməsi də çox vacibdir. Digər tərəfdən, tək tələbə təqaüdləri deyil, qurumlararası, məsələn, xarici universitetlərlə Azərbaycan ali təhsil ocaqları arasında əməkdaşlıq proqramlarının müsabiqə əsasında maliyyələşdirilməsi də təhsilin inkişafı strategiyasında yer tutmalıdır.

Keçid iqtisadiyyatında olan ölkələrdə keçid dövrünün nə vaxt başlandığı məlumdur, onun nə vaxt qurtaracağı isə geniş müzakirə mövzusunda çevrilməyib. Bu barədə **tarix öz hökmünü verəcək**. Zənnimcə, uzun gözləmək lazım gəlməyəcək. Böyük iqtisadi artım müşayiət olunan Azərbaycan Respublikası kimi ölkələrdə elm və təhsilin inkişafı bu yolu daha tez, az itki ilə və əminliklə keçməyə kömək edə bilər. UNDP kimi böyük beynəlxalq qurumlar da öz sözünü deməlidir.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

Məruzə başa çatdıqdan sonra professor Hamlet İsaخانlı konfrans iştirakçılarını maraqlandıran suallara cavab vermişdir.

1. Mütəxəssis yetişdirməklə yanaşı vətəndaş tərbiyəsi də mühümdür. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?

Cavab: Qədim ibtidai cəmiyyətlərdə təhsil deyil, təlim əsas yerdə dayanırdı, həm ailə, həm də icma uşaqda xarakter tərbiyə etməyə çalışır, təlim yolu ilə icmaya və icmanın böyüməkdə olan üzvü kimi uşağın özünə zəruri olan bacarıq və vərdisləri aşılayırdılar. Təhsilə tələbat artdıqca təlim və tərbiyəyə az vaxt qaldı. Get-gedə uşağın az qala bütün vaxtı məktəbə getməyə və dərsə hazırlaşmağa sərf olundu. Tərbiyə məsələsi isə əsasən ailənin üzərinə düşdü. Lakin vətəndaş tərbiyə etmək işində ailə təklikdə gücsüzdür. Təhsilin bütün pillələrində fərdin harmonik inkişafında təhsil ocağı xüsusi rol oynamağa qadirdir. Mədəni imperializm deyilən və dinc yolla, kütləvi informasiya vasitələri ilə beyinlərə yeridilən dayaz mədəniyyət ünsürlərinə, cəmiyyətin dəyərlərinə meydan oxuyan davranış

formalarına və kök atmaqda olan biganəliyə qarşı nə qoymaq olar? Buna cavab uşaqların, gənclərin milli və əsl bəşəri mədəniyyətə qovuşmasına yönələn ciddi fəaliyyət ola bilər. Əlbəttə, burada nəsihət təsirli vasitə ola bilməz, takt, universitet səviyyəsində ustalıq və maraqlı təqdimat formaları mühümdür. Ana dili, vətən tarixi, doğma ədəbiyyat, musiqi və incəsənət, müqayisəli ədəbiyyat, dünya tarixi, dünya xalqlarının mədəniyyəti kimi fənlərin tədris planlarına daxil edilməsi, bəşəri və milli dəyərlərin dərinliyini görməyə imkan yaradır. Xəzər Universitetinin (Bakı şəhəri, Azərbaycan) bu sahədə maraqlı və ibrətamiz təcrübəsi var.

2. Təhsildə gender məsələsi nə yerdədir? Qızların təhsilində hansı problemlərlə üzləşirsiniz?

Cavab: 20-ci əsrin əvvəlində, 1901-ci ildə Azərbaycanda, Bakı şəhərində açılan müasir qız məktəbi azərbaycanlıların 19-cu əsr ərzində güclənməkdə olan avropasayağı təhsilə (ənənəvi Yaxın Şərqi-müsləman təhsil formalarından fərqli təhsilə) marağının ən parlaq nümunəsi sayıla bilər. Sosializm zamanı təhsildə heç bir ayrılıq yoxdu. Yeni dövrdə də bu ənənə pozulmayıb. Doqquz illik əsas təhsildən sonra məktəbi tərki edənlərin sayı xeyli dərəcədə artsa da, şəhər yerlərində oğlanlarla müqayisədə məktəbi tərki edən qızların sayı çox azdır, kənddə isə bu, tərsinədir. İbtidai və orta məktəblərdə qadın müəllimələr kişilərdən çoxdur. Ali məktəb tələbələri arasında gender tarazlığı mövcuddur, sadəcə, ənənəvi olaraq bəzi sahələrdə qızlar, digərlərində isə oğlanlar sayca üstünlük təşkil edir.

3. Tələbələrə təqaüd verən qurumlar çoxdurmu? Ödənişli təhsilin həcmi nə qədərdir?

Cavab: Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının təşkil etdiyi qəbul imtahanlarını uğurla verənləri hökumət dövlət ali məktəblərində ödənişsiz oxutdurur (əvvəlcədən müəyyən olunmuş sayda), digər tələbələr isə dövlət və ya özəl təhsil ocaqlarına qəbul olduqlarından asılı olmayaraq təhsil haqqı verməlidir. Ən yaxşı qəbul imtahanı verən 100 tələbə Azərbaycan

prezidentinin xüsusi təqaüdünə layiq görülür. British Petroleum şirkəti ilə Xəzər universiteti arasındakı müqaviləyə əsasən neft mühəndisliyi üzrə təhsil alan ən güclü tələbələr təhsil haqqını da əhatə edən "Neft-qaz təqaüdü"nü alırlar. Hal-hazırda ölkə xaricində ali təhsil almaq istəyənlərin bir qisminin dövlət təqaüdü almaq imkanı yaranmaqdadır. Əlbəttə ki, tələbələrin təqaüd və borc alma imkanları kəskin surətdə genişləndirilməlidir. Ölkə iqtisadiyyatının güclənməsi bu imkanların artmasına gətirib çıxara bilər. Keçid dövründə olan digər ölkələrdə də oxşar vəziyyət müşahidə olunur.

4. Məsafədən təhsilin (e-learning) tətbiqi haqqında nə deyə bilərsiniz?

Cavab: Məsafədən təhsilin cürbəcür maraqlı və faydalı cəhətləri ortaya çıxmaqdadır. Lakin, təhsilin bu növünə aid fantastik ümidlər özünü, zənnimcə, tam doğrultmur. Bununla belə, internetdən istifadə və məsafədən təhsil nəticəsində tələbənin iş yerində və ya evdə müəllimsiz fəal çalışma imkanları çox genişləndirilib. Əlbəttə, məsafədən təhsildə keyfiyyətə nəzarət, xüsusilə də, bu yolla alınan akademik dərəcə (bakalavr, magistr, doktor...) məsələsi mübahisəli məsələ kimi həmişə gündəlikdə durur.

Burada xaricə beyin axını və onun nəticələri barədə söhbət getdi. Bir tərəfdən baxanda beyin axını ölkələr, iqtisadiyyatlar arasında yarışdır, burada qazanan da, itirən də olacaq, sadəcə, itirən tərəf, yəni ölkə bu barədə fikirləşib güclənmək yollarına baş vurmalıdır, ayrı əlac yoxdur. Çinin güclü inkişafının, qazandığı uğurların nəticəsində Amerika və digər qərb ölkələrində təhsil alan çinlilərin get-gedə artan həvəslə öz ölkələrinə qayıtmaları göz qabağındadır. Digər tərəfdən isə, "məsafədən təhsil bu beyin axınının təsirini, az da olsa, bir qədər yumşaltmağa kömək edir", -fikri ilə də razılaşmalıyıq. Həmçinin, təhsil sahəsində beynəlxalq proqramlar, o cümlədən universitet və kolleclərarası əməkdaşlıq proqramları da beyin axınının ağırlığına dözməyə kömək edir. Təhsil ocaqlarının beynəlxalq şəbəkəsinin vacibliyini yuxarıda qeyd etmişdik, bu, gördüyümüz kimi, başqa ağırların azalmasına da yardım edə bilər.

